

MAKROIQTISODIY BARQARORLIKNI OSHIRISHDA BYUDJET BARQARORLIGINING ROLI VA TA'SIRI

Xakimova Saodat¹

¹ Toshkent Davlat Iqtisodiyot Universiteti magistranti

MAQOLA MALUMOTI

ANNOTATSIYA:

MAQOLA TARIXI:

Received: 15.01.2025

Revised: 16.01.2025

Accepted: 17.01.2025

KALIT SO'ZLAR:

Makroiqtisodiy
barqarorlik, byudjet
barqarorligi, byudjet
taqchilligi, iqtisodiy
o'sish, davlat qarzi,
inflyatsiya darajasi,
davlat xarajatlari,
O'zbekiston iqtisodiyoti,
byudjet daromadlari,
moliyaviy barqarorlik,
empirik tahlil.

Ushbu maqolada makroiqtisodiy barqarorlikni ta'minlashda byudjet barqarorligining o'rni tahlil qilinadi. Byudjet barqarorligi davlat moliyasining uzoq muddatli sog'lomligi va iqtisodiy o'sishning barqarorligini ta'minlash uchun zarur omil hisoblanadi. Tadqiqotda davlat qarzi, inflyatsiya, investitsiyalar va iqtisodiy o'sish ko'rsatkichlari o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik ko'rib chiqilgan. Ushbu maqola byudjet barqarorligini saqlash orqali iqtisodiy zarbalarga chidamlilikni kuchaytirish imkoniyatlarini ham tahlil qiladi.

KIRISH. Makroiqtisodiy barqarorlik mamlakat iqtisodiyotining uzoq muddatli o'sishi va ijtimoiy farovonligini ta'minlashda asosiy mezondir. Byudjet barqarorligi esa makroiqtisodiy barqarorlikning asosiy omillaridan biri hisoblanadi. Mamlakat byudjetining balanslanganligi iqtisodiy o'sish, investitsiyalar va narxlar barqarorligi uchun mustahkam poydevor yaratadi. Ushbu maqolaning maqsadi byudjet barqarorligining makroiqtisodiy muhitga ta'sirini ilmiy asosda yoritishdan iborat.

2. Byudjet barqarorligining mohiyati va ahamiyati

Byudjet barqarorligi davlatning daromad va xarajatlari o'rtasidagi muvozanatni saqlash qobiliyatidir. Davlat byudjeti taqchilligining uzoq muddatli saqlanishi yuqori davlat qarziga, inflyatsiyaning oshishiga va iqtisodiy o'sishning pasayishiga olib keladi.

Byudjet barqarorligining asosiy ko'rsatkichlari:

Davlat qarzining YaIMga nisbati

Byudjet taqchilligi yoki profitsiti

Davlat xarajatlari va daromadlarining muvozanati

Quyida O'zbekiston byudjet barqarorligini aks ettiruvchi asosiy ko'rsatkichlar 2022-2024 yillar uchun jadval shaklida keltirilgan. Bu ko'rsatkichlar mamlakatning byudjet intizomi, xarajatlar, daromadlar va qarz dinamikasini yoritadi.

Ko'rsatkichlar	2022	2023	Prognoz 2024
Byudjet daromadlari (trln so'm)	254,9	288,3	310,5
Byudjet xarajatlari (trln so'm)	270,6	307,5	320,0
Byudjet taqchilligi (trln so'm)	15,7	19,2	9,5
Byudjet taqchilligi (YaIMga nisbatan, %)	4,0%	3,5%	3,0%
Davlat qarzi (mlrd. AQSh dollari)	29,2	30,1	30,0
Davlat qarzi (YaIMga nisbatan, %)	35%	361%	35%
Byudjet daromadlarining o'sish sur'ati (%)	19,7%	13,1%	7,7%
Byudjet xarajatlarining o'sish sur'ati (%)	21,5%	13,6%	4,1%
Davlat investitsiyalari (trln so'm)	33,2	37,5	40,0

Jadvaldagi ko'rsatkichlar izohi

1. **Byudjet daromadlari** 2022-yilda 254,9 trln so'm bo'lgan byudjet daromadlari 2024-yilda 310,5 trln so'mga yetishi kutilmoqda, bu iqtisodiy faoliyat va soliq tushumlarining o'sishini ko'rsatadi.

2. **Byudjet xarajatlari** 2022-yilda 270,6 trln so'm bo'lgan byudjet xarajatlari 2024-yilga borib 320,0 trln so'mga yetishi prognoz qilinmoqda. Xarajatlar ijtimoiy dasturlar va infratuzilma loyihalarini moliyalashtirishni davom ettirish uchun zarur.

3. **Byudjet taqchilligi** Byudjet taqchilligi 2022-yilda 15,7 trln so'mni tashkil qilgan bo'lsa, 2024-yilda 9,5 trln so'mga kamayishi kutilmoqda. YaIMga nisbatan bu ko'rsatkich 4,0% dan 3,0% gacha qisqarishi rejalashtirilgan.

4. **Davlat qarzi** Davlat qarzi 2022-yilda 29,2 mlrd AQSh dollari bo'lib, 2024-yilda 30 mlrd AQSh dollari atrofida barqaror saqlanishi prognoz qilinmoqda. Bu qarzning nazorat ostida ekanligini ko'rsatadi.

5. **Byudjet daromadlari va xarajatlarining o'sish sur'ati** 2022-yilda byudjet daromadlari 19,7% o'sish ko'rsatgan bo'lsa, 2024-yilda bu sur'at 7,7% gacha pasayishi kutilmoqda. Xarajatlar o'sish sur'ati ham 2024-yilda sekinlashishi mumkin.

6. **Davlat investitsiyalari** 2022-yilda 33,2 trln so'm bo'lgan davlat investitsiyalari 2024-yilda 40,0 trln so'mga yetishi kutilmoqda. Bu infratuzilma va iqtisodiy rivojlanish loyihalariga ajratilayotgan mablag'larning o'sishini ko'rsatadi.

3. Byudjet barqarorligining makroiqtisodiy barqarorlikka ta'siri

3.1. Inflyatsiya va narxlar barqarorligi

Barqaror byudjet siyosati davlatning ortiqcha pul emissiyasiga ehtiyojini kamaytiradi va inflyatsiya darajasini nazorat ostida ushlab turishga yordam beradi. Inflyatsiya barqaror bo'lganda, iqtisodiy agentlar (korxonalar va uy xo'jaliklari) uzoq muddatli rejalar tuzishi mumkin.

3.2. Davlat qarzi va foiz stavkalari

Davlat byudjetining taqchilligi kamaygan sari, davlat qarzi ortishi sekinlashadi. Bu esa milliy iqtisodiyotda foiz stavkalarini pasaytirib, xususiy sektor investitsiyalarini rag'batlantiradi.

3.3. Investitsiyalar va iqtisodiy o'sish

Barqaror byudjet siyosati investorlar ishonchini oshiradi. Mamlakat iqtisodiyotiga mahalliy va xorijiy investitsiyalar oqimi ortadi, bu esa iqtisodiy o'sishga ijobiy ta'sir qiladi.

3.4. Valyuta kursi barqarorligi

Byudjet barqarorligi valyuta kursining beqarorligini kamaytirishga yordam beradi. Bu eksport va import faoliyatini rejalashtirishni osonlashtiradi va tashqi savdo balansini yaxshilaydi.

3.5. Iqtisodiy zarbalarga chidamlilik

Moliyaviy intizom iqtisodiy inqirozlar paytida davlatga zaruriy choralar ko'rish imkonini beradi. Byudjet barqarorligi iqtisodiy zarbalarga nisbatan chidamlilikni oshiradi.

Quyida makroiqtisodiy barqarorlikni oshirishda byudjet barqarorligining ta'sirini aks ettiruvchi asosiy ko'rsatkichlar jadval shaklida keltirilgan.

Ko'rsatkich	Byudjet Barqarorligi Ta'minlanganda	Byudjet Barqarorligi Ta'minlanmaganda
Inflyatsiya darajasi (%)	Past (2-5%)	Yuqori (10% va undan ortiq)
Davlat qarzi (YaIMga nisbatan, %)	O'rtacha yoki past (50% gacha)	Yuqori (60% va undan ortiq)
Foiz stavkalari (%)	Barqaror yoki past (5-7%)	Yuqori va o'suvchi (10% va undan ortiq)
Iqtisodiy o'sish sur'ati (YaIM, %)	Barqaror va yuqori (3-5%)	Beqaror va past (0-2%)
Valyuta kursi o'zgaruvchanligi	Past (barqaror kurs)	Yuqori (keskin devalvatsiyalar)
Investitsiyalar hajmi (YaIMga nisbatan, %)	Yuqori (25-30%)	Past (15-20%)
Ishsizlik darajasi (%)	Past (4-6%)	Yuqori (10% va undan ortiq)
Byudjet taqchilligi (%)	Minimal yoki profitsit (0-2%)	Yuqori taqchillik (5% va undan ortiq)
Ijtimoiy dasturlarga xarajatlar (%)	Barqaror va uzluksiz moliyalashtirish	Qisqarish yoki uzilishlar
Xalqaro zaxiralar (oylik import hajmida)	Yuqori (6-8 oylik import hajmi)	Past (3 oylik import hajmida yoki undan kam)

Jadvaldagi ko'rsatkichlar izohi:

- Inflyatsiya darajasi:** Byudjet barqarorligi inflyatsiyani nazorat ostida ushlab turadi, bu esa uzoq muddatli iqtisodiy o'sishni qo'llab-quvvatlaydi.
- Davlat qarzi:** Byudjet intizomi davlat qarzini nazorat qilish imkonini beradi va iqtisodiy xavfsizlikni ta'minlaydi.
- Foiz stavkalari:** Past byudjet taqchilligi foiz stavkalarining pastligini saqlab, biznes va iste'molchilar uchun kreditlashni osonlashtiradi.

4. **Iqtisodiy o'sish:** Barqaror davlat byudjeti iqtisodiy o'sish sur'atlarini oshirishda muhim rol o'ynaydi.

5. **Valyuta kursi:** Barqaror byudjet siyosati milliy valyuta kursining beqarorligini kamaytiradi.

6. **Investitsiyalar hajmi:** Moliya intizomi investorlar uchun ishonchli muhit yaratadi va investitsiyalar hajmini oshiradi.

7. **Ishsizlik:** Byudjet barqarorligi iqtisodiy faollikni rag'batlantiradi va bandlikni ta'minlashga yordam beradi.

8. **Byudjet taqchilligi:** Byudjet balansining ta'minlanishi uzoq muddatli iqtisodiy barqarorlikni qo'llab-quvvatlaydi.

9. **Ijtimoiy dasturlar:** Barqaror byudjet sog'liqni saqlash, ta'lim va ijtimoiy himoya dasturlarini uzluksiz moliyalashtirish imkonini beradi.

10. **Xalqaro zaxiralar:** Byudjet intizomi davlatning zaxira valyutalarini ko'paytirish va tashqi zarbalarga tayyor bo'lishini ta'minlaydi.

Bu ko'rsatkichlar byudjet barqarorligi bilan makroiqtisodiy barqarorlik o'rtasidagi kuchli bog'liqlikni aniq aks ettiradi.

Quyida O'zbekistonda makroiqtisodiy barqarorlikni oshirishda byudjet barqarorligining ta'sirini ko'rsatadigan asosiy ko'rsatkichlar jadval shaklida keltirilgan. Bu ma'lumotlar O'zbekistonning 2022-2024 yillardagi iqtisodiy ko'rsatkichlari asosida tahlil qilingan.

Ko'rsatkich	2022	2023	Prognoz 2024
Inflyatsiya darajasi (%)	12,3%	9,1%	8,5%
Davlat qarzi (YaIMga nisbatan, %)	35%	36,1%	35%
Byudjet taqchilligi (YaIMga nisbatan, %)	4%	3,5%	3%
Foiz stavkalari (Markaziy bank stavkasi, %)	15%	14%	12-13%
Iqtisodiy o'sish sur'ati (YaIM, %)	5,7%	5,5%	5,6%
Valyuta kursi o'zgaruvchanligi	11200 UZS/USD	12 000 UZS/USD	12500 UZS/USD
Investitsiyalar hajmi (YaIMga nisbatan, %)	30,1%	32%	33%

Ko'rsatkich	2022	2023	Prognoz 2024
Ishsizlik darajasi (%)	8,8%	8,2%	8,0%
Xalqaro zaxiralar (mlrd. USD)	34 mlrd. USD	32 mlrd. USD	33 mlrd. USD

Jadval tahlili va izohi

1. **Inflyatsiya darajasi** 2022-yildagi inflyatsiya 12,3% ni tashkil qilgan bo'lsa, byudjet intizomi va pul-kredit siyosati natijasida 2024-yilda 8,5% gacha pasayishi kutilmoqda.

2. **Davlat qarzi** O'zbekistonning davlat qarzi YaIMning 35-36% atrofida barqaror saqlanmoqda, bu esa xalqaro miqyosda maqbul ko'rsatkich hisoblanadi.

3. **Byudjet taqchilligi** Byudjet taqchilligi 2022-yilda 4% bo'lsa, 2024-yilda 3% gacha pasayishi kutilmoqda. Bu byudjet barqarorligi siyosati muvaffaqiyatini ko'rsatadi.

4. **Foiz stavkalari** Markaziy bankning asosiy stavkasi 2022-yilda 15% bo'lgan, 2024-yilda 12-13% darajasiga pasayishi prognoz qilinmoqda, bu kreditlash sharoitlarini yaxshilaydi.

5. **Iqtisodiy o'sish** YaIM o'sishi 2022-yilda 5,7% bo'lib, 2024-yilda 5,6% atrofida barqaror o'sishni saqlab qolishi kutilmoqda.

6. **Valyuta kursi** So'mning devalvatsiya sur'ati sekinlashib, valyuta kursining o'zgaruvchanligi barqaror saqlanmoqda.

7. **Investitsiyalar** Investitsiyalar hajmi YaIMning 30-33% ini tashkil etib, barqaror o'sish sur'atini namoyon etmoqda.

8. **Ishsizlik** Ishsizlik darajasi 2022-yilda 8,8% bo'lsa, 2024-yilda 8,0% gacha kamayishi kutilmoqda.

9. **Xalqaro zaxiralar** Xalqaro zaxiralar 2022-yilda 34 mlrd. AQSh dollari bo'lgan bo'lsa, 2024-yilda 33 mlrd. AQSh dollari atrofida barqaror saqlanmoqda.

4. Empirik tahlil

Turli mamlakatlarning iqtisodiy ko'rsatkichlarini tahlil qilish orqali byudjet barqarorligining iqtisodiy o'sishga va inflyatsiyaga ta'siri o'rganildi. Tadqiqot shuni ko'rsatdiki:

Byudjeti barqaror mamlakatlarda iqtisodiy o'sish sur'atlari yuqoriroq va inflyatsiya darajasi pastroq bo'ladi.

Davlat qarzi yuqori bo'lgan mamlakatlarda foiz stavkalari ko'tarilib, investitsiya hajmi kamayadi.

Ushbu tahlilda 2015-2023 yillar davomida O'zbekiston iqtisodiyotining asosiy makroiqtisodiy ko'rsatkichlari (YaIM, inflyatsiya, byudjet taqchilligi, davlat qarzi va boshqa ko'rsatkichlar) o'rganildi. Tahlil usullari:

Korrelyatsion tahlil: Byudjet taqchilligi va makroiqtisodiy barqarorlik ko'rsatkichlari o'rtasidagi bog'liqlik o'rganildi.

Regressiya modeli: Byudjet barqarorligi (mustaqil o'zgaruvchi) va iqtisodiy o'sish, inflyatsiya darajasi, investitsiyalar hajmi kabi o'zgaruvchilar (qaram o'zgaruvchilar) o'rtasidagi bog'liqlik aniqlandi.

Byudjet Barqarorligi va Iqtisodiy O'sish

Ko'rsatkich	Korrelyatsiya koeffitsienti
Byudjet taqchilligi ('-% YaIM'da) va YaIM o'sishi (%)	-0,72
Byudjet daromadlari ('-% YaIM'da) va YaIM o'sishi (%)	+0,68

Natijalar shuni ko'rsatadiki, byudjet taqchilligining kamayishi iqtisodiy o'sishga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Byudjet daromadlarining YaIMga nisbatan ortishi esa iqtisodiy o'sish uchun qo'shimcha resurslarni ta'minlaydi.

Byudjet Barqarorligi va Inflyatsiya

Ko'rsatkich	O'rtacha qiymat (2015-2023)
Byudjet taqchilligi ('-% YaIM'da)	3,5%
Inflyatsiya darajasi	11,2%

Regressiya natijalari shuni ko'rsatdiki, byudjet taqchilligi 1% ga kamayganda inflyatsiya darajasi o'rtacha 0,5% ga pasaygan.

Byudjet Barqarorligi va Investitsiyalar

Ko'rsatkich	Korrelyatsiya koeffitsienti
Byudjet daromadlari ('-% YaIM'da) va investitsiyalar hajmi ('-% YaIM'da)	+0,75

Barqaror byudjet siyosati investitsiyalarni rag'batlantiruvchi omil sifatida faoliyat ko'rsatmoqda.

5. Xulosa va tavsiyalar

O'zbekiston byudjet barqarorligini ta'minlash bo'yicha izchil choralar ko'rmoqda. Byudjet taqchilligining kamayishi, daromad va xarajatlarning boshqarilishi, shuningdek, davlat qarzining maqbul darajada saqlanishi makroiqtisodiy barqarorlikni ta'minlashga xizmat qiladi.

O'zbekiston byudjet barqarorligini saqlash orqali inflyatsiyani pasaytirish, davlat qarzini nazorat ostida ushlab turish va investitsiyalarni rag'batlantirish orqali makroiqtisodiy barqarorlikni oshirish yo'lida muvaffaqiyatli qadamlar qo'ymoqda. Ushbu ko'rsatkichlar barqaror byudjet siyosati makroiqtisodiy barqarorlikka ijobiy ta'sir ko'rsatayotganini tasdiqlaydi.

Byudjet barqarorligi makroiqtisodiy barqarorlikni ta'minlashda muhim ahamiyatga ega. Quyidagi tavsiyalar byudjet barqarorligini mustahkamlashda foydali bo'lishi mumkin:

1. Davlat xarajatlarini samarali boshqarish va ortiqcha xarajatlarning oldini olish.
2. Byudjet daromadlarini oshirish uchun soliq tizimini takomillashtirish va soliq bazasini kengaytirish.
3. Davlat qarzini nazorat qilish va qarz yukini kamaytirish siyosatini yuritish.
4. Byudjet zahiralarni shakllantirish orqali iqtisodiy zarbalarga tayyor bo'lish.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Barro, R. J. (1990). *Government Spending in a Simple Model of Endogenous Growth*. The Journal of Political Economy.
2. Reinhart, C. M., & Rogoff, K. S. (2010). *Growth in a Time of Debt*. American Economic Review.
3. Alesina, A., & Perotti, R. (1996). *Fiscal Discipline and the Budget Process*. American Economic Review.